

Redaktionelt

Jeg går og bilder mig ind, at den menneskelige erfaringsdannelse ville larme frygteligt, hvis ikke indbildningskraften formidlede mellem forstandsbegreberne og sanseligheden, som ifølge Kant er erkendelsens to stammer. – Åh, begreb, for fanden! ville rosen sikkert sige, når den blev omtalt ved navn – hvis den da kunne tale. For uden indbildningskraften måtte benævnelsen være direkte, uden afstand, overgribende. Men indbildningskraften – hvis oldefar er fantasien – er en slags magisk stødpude for det, der ligger mellem forstand og sansning. Og selvfølgelig kan roser tale; hvis ikke, så har franskmændene Blaise Pascal i hvert fald ret i, at 'uden indbildningskraftens anerkendelse skrumper alle jordens herligheder ind til intet'. Jo roser kan tale – i fantasiens verden, og J. G. Fichte omtaler da også i sin *Videnskabslære* fra 1794/95 den såkaldte 'produktive indbildningskraft, som den vidunderlige evne uden hvilken intet i menneskeånden lod sig forklare'. Således heller ikke roser, for det er jo for os, at de er roser – i det mindste engang imellem.

Kært barn har mange navne af forskellig oprindelse: *phantasia* (græsk), *imaginatio* (latin), *imagination* (romanske sprog) *Einbildungskraft* (germansk) eller indbildningskraft, som vi siger på dansk. Og så er der variationer som forestillingsevne, billedbevidsthed, forestillingsbillede, mentalt billede, osv. Nogle gange har etært navn imidlertid også flere børn. Det er ikke altid ligegyldigt, hvilket ord, man anvender. Det afhænger af konteksten, og ikke mindst i filosofisk sammenhæng kan misforståelser være fatale – eller blot resultere i en kedsommelig diskussion. Det vil SLAGMARK naturligvis nødig bidrage til, men nævnt skal det være, at grænserne mellem begreberne sine steder kan være flydende. Det har vi også den tyske professor emeritus Wolfgang Iser

ord for, når han i sit store værk om *Das Fiktive und das Imaginäre* (1991) skriver, 'at fantasien har en historie, der vidner om, hvor lidet den lader sig medinddrage i den kognitive diskurs'. De mange navne, som måske ikke engang gennem begrebets anstrengelse kan tvinges ind under én betegnelse, knytter sig til fantasiens svært bestemmelige væsen. For hvad er det, der hverken er en sansning eller en tanke? Findes der overhovedet 'noget', der hverken er en sansning eller en tanke? Og hvordan kunne vi tale om sådan 'noget', hvis det hverken kan sanses eller tænkes? Vidunderbarnet Schelling holdt ikke kortene tæt til kroppen, da han – ved skelsår og alder – om sin tidlige filosofi sagde: 'Mit ledende princip var overalt *opfindsomheden*'.

Men nu vi er ved børn, så kan kært barn (med mange navne) jo være meget irriterende – vi sender en hilsen til Storm P. Og måske er der ligefrem nogle, der mener, at fantasi ikke bare er et kært barn med mange navne, men at et tema som fantasi er et nummer for børn. De må ikke være rigtig kloge. Den engelske forfatter og filosof Mary Warnock skriver i introduktionen til sin bog *Imagination and Time* fra 1994: 'For at leve et menneskeligt liv, må mennesket have et begreb om sig selv som havende en fortid og en fremtid. Jeg skal senere argumentere for, at det er et væsenskendetegn ved indbildningskraften, at den gør os i stand til at tænke over ting, som er fraværende, herunder ting, som ikke længere eksisterer eller ikke eksisterer endnu. Det er således i kraft af indbildningskraften, at mennesket har et begreb om sig selv som et væsen, der har en historie, som endnu ikke er tilendebragt'.

Der er intet så vigtigt som det overflødige, siger en gammel, velhavende samler i en film om det smukke liv; han siger det på et tidspunkt, hvor han har indset, at den verden, som han kender, nok snart vil stå på den anden ende. Den gamle mands verden var tilmed en verden, der kom efter den verden af i går, som Stefan Zweig med vemod (men ikke uden sans for naivitet) skildrer i sin erindringsbog fra 1940'erne. Verden af i går var tiden før Første Verdenskrig i kulturbyen Wien. Den gamle mands verden var tiden mellem de to verdenskrige et sted i Italien.

Men før alt dette havde allerede *l'art pour l'art*-generationen i midten af det 19. århundrede ophøjet 'nytteløsheden' til 'kategorisk imperativ', som Sartre skriver i sin bog om Flaubert. Inden for fransk litteratur profilerede en række forfattere sig tillige som 'imaginister' i protest mod naturalismen. Det var også før – og dét kun lige – Første Verdenskrig brød ud, at en af det 20. århundredes mest indflydelsesrige filosoffer gjorde gældende, at intet er så væsentligt som fiktionen i filosofien. Det er et næsten ordret citat fra Edmund Husserls *Ideen I* fra 1913. Og når det i Husserls optik gælder for filosofien, så gælder det i sidste instans for videnskaben som sådan.

Nu er beskæftigelsen med spørgsmålet om fantasiens rolle i filosofien i realiteten anerkendt i de fleste filosofiske miljøer, og også psykologerne har – ifølge den amerikanske filosof Michael Tye – måttet anerkende indbildningskraftens kognitive betydning. I 1991 udgav Tye bogen *The Imagery Debate*, som til dels tog afsæt i en diskussion, der havde fundet sted imellem forsvarerne af to grupper af modstridende teorier, 'hvoraf den ene groft sagt sammenlignede mentale billeder med afbildninger (*pictures*), mens den anden mente, at de skulle forstås som lingvistiske beskrivelser'. Men det var ikke Michael Tye's eneste mål med bogen at udrede denne strid. Overordnet ønskede han at undersøge sammenhængen mellem psykologiske og filosofiske teorier om det imaginære, og Tye's bog figurerer da også på et par af litteraturlisterne til bidragene i dette nummer. Imidlertid sigter SLAGMARK nr. 46 specifikt på de filosofiske aspekter af indbildningskraften og fantasien, mens den overordnede angrebsvinkel er idéhistorisk forstået i den vage forstand, at vi har tilstræbt en vis historisk kronologi i de forskellige bidrags emner, men samtidig ikke gjort os illusioner om, at alt, hvad der er sagt – eller kunne siges om emnet – er med. Efter forskningspolitisk set vel efterhånden ret så konservative principper, har vi ladet hver enkelt forsker udfolde sig om det, som vedkommende interesserer sig særligt for eller bare ved en masse om.

Der er ingen tvivl om, at fantasibegrebet er et flittigt diskuteret emne inden for vesterlandets kulturtradition. Hvad filosofien angår, går den første systematiske behandling af emnet helt tilbage til Aristoteles. Af den grund er Nigel J. T. Thomas' artikel *Fantasi, eliminativisme og bevidsthedens forhistorie* placeret som den første i rækken. Her undrer Thomas sig nemlig over, hvorfor vi mon skal helt frem til det 17. århundrede, før der på engelsk, men også på de andre europæiske sprog, kan konstateres en brug af begrebet 'bevidsthed'. Hvad har antikkens grækere eller middelalderens skolemestre stillet op uden dette begreb, der for os er så centralt og hverdagsagtigt, at det næsten synes trivielt at nævne det. Det kan selvfølgelig også være, at vi siden det 17. århundrede har levet i en vildfarelse; måske findes bevidstheden slet ikke – det er fx, hvad vor tids såkaldte eliminativister hævder – og Thomas siger, fristet af tesen: og dermed er sjæl-legeme problemet jo løst. Men han hopper ikke med på en så intellektuelt raffineret limpind; i stedet søger Thomas tilbage til kilderne selv fra Aristoteles til Descartes. Allerede i bevidsthedens forhistorie viser det sig, at fantasibegrebet har været med til at danne det begreb, som vi i dag kender som bevidsthed.

I artiklen *Alexander Gottlieb Baumgarten – Phantasia, facultas fingendi og phantasmata/fictiones* stiller Dagmar Mirbach skarpt på sin problemstilling, så både den filosofisk såvel som den filologisk interesserede læser ikke skal lade noget

tilbage at ønske. Mirbach – der netop har afsluttet den fuldkomne oversættelse af Baumgartens *Aesthetica* (1750/58) fra latin til tysk – springer små tyve år tilbage i Baumgartens værkudgivelser, nemlig til hans *Metaphysica*, der udkom første gang i 1739. I samspil med dette værks indledende afsnit om empirisk psykologi lykkes det Dagmar Mirbach at indgrænse dels skellet mellem øvre og nedre erkendelsesevner hos Baumgarten, og dels – og væsentligst – den indbyrdes differentiering af de nedre erkendelsesevner, således at begreberne *phantasia* og *sensus* til sidst står isoleret tilbage, idet de, som de eneste, på den ene side er uden for korrespondance med de øvre erkendelsesevner; men det er på den anden side netop det, der gør dem interessante set med Mirbachs (og Baumgartens) øjne. For som nedre erkendelsesevner befinder de sig per definition tættest ved ’sjælsgrunden’ (*fundus animæ*), som er ’fundamentet for fremstillingen af alle forestillinger’. Vi føres af den grund til en formodning om, at der tilkommer disse – i øvrigt nært forbundne evner *sensus* og *phantasia* – en egen, grundlæggende betydning. Det er med baggrund i dette grundige forarbejde og videre præciseringer, at Mirbach nu afslutningsvist sigter mod at bestemme *phantasia*-begrebets rolle i Baumgartens *Aesthetica*, der banede afgørende nye veje for den moderne æstetikforståelse.

Frank Beck Lassen tager i sit bidrag, *Læselighed og fantasi i d’Alembert og Diderots encyklopædi*, udgangspunkt i oplysningstiden, hvor den menneskelige viden om verden efterhånden er akkumuleret til et uoverskueligt niveau. Samtidig med denne akkumulation af viden er mennesket selv – siden renæssancen og det naturvidenskabelige gennembrud – kommet stadig mere i centrum for sin egen tilværelse, og til oplysningsprojektet hører en idé om et historisk og samfundsmæssigt fremskridt, som snarere er lagt i menneskets hænder end i Guds forsyn. En sådan situation kan virke skræmmende, men også forjættende; det sidste var tilfældet for redaktørerne af den store franske encyklopædi, d’Alembert og Diderot. Beck Lassen viser i sin artikel, med støtte fra Hans Blumenberg og andre, hvordan encyklopædisterne forsøger at gøre denne nye, uoverskuelige verden læselig ved simpelthen at samle den i en bog, et opslagsværk – dels i form af artikler om dette og hint, og dels via forsøg på at anskueliggøre de efterhånden mange (mulige) verdner via opfindsomme billeder og plancher. Alt sammen med den universalistiske ambition om at tilvejebringe en overordnet systematisk sammenhæng mellem del og helhed. På det praktiske plan virker den nye mangfoldighed af (mulige) verdener ikke mindst æggende på fantasien, der får et stort udfoldelsespotentialt i forbindelse med udviklingen af tidens nyfødte barn – den gryende teknologi – som før industrialiseringen endnu har taget fat og fart, stadig fremstilles med et imødekommende ansigt.

Imødekommende er også – fra et didaktisk synspunkt – Morten Haugaard

Jeppesens bidrag: *En blind, om end uundværlig funktion – om indbildningskraften som formidlende evne i Kants 'Kritik der reinen Vernunft'*. Hvis læseren er i tvivl om, hvordan det forholder sig med Kants lære om erkendelsens to stammer – sanselighed og forstand – og om, hvilke komplikationer dette medførte for Kant selv og fortolkerne af hans første *Kritik*, så er der oplysning at hente hos Haugaard Jeppesen. Det er faktisk en meget alvorlig sag, der formuleres i det kendte Kant-citat om, at 'anskuelser uden begreber er blinde og begreber uden anskuelser er tomme'. Det grundlæggende problem er, hvordan Kant, med baggrund i det udgangspunkt for en transcendentalfilosofisk erkendelsesteori, som han selv har udstukket, kan forene anskuelse og tænkning. De er begge en forudsætning for, at vi kan danne erfaringer i form af at subsumere det enkelte under det almene – og det gør vi *de facto* – men hvordan er det teoretisk muligt? Og med hvilken ret kan vi hævde, 'at der faktisk er noget i fremtrædelserne, der gør det muligt at underkaste dem en syntetisk regel'? Dét er udfordringen. Og Haugaard Jeppesen viser, at det netop er her, Kant påkalder indbildningskraften. Nu synes der umiddelbart at være to (hurtige) udveje. Den ene er, at man ganske enkelt stopper her. Den anden er, at man hævder, at indbildningskraften som sådan er den 'fælles rod' for erkendelsens to stammer (det er Heideggers løsningsforslag). Men Haugaard Jeppesen gør ingen af delene. I sin udlægning peger han derimod på en tredje mulighed, der forudsætter, at han må 'gå ind på argumentationen i *Kritik der reinen Vernunft* selv og underkaste den formidlerrolle, Kant her tildeler indbildningskraften, en (lidt) nøjere undersøgelse.' Det må blive læserens egen opgave at tilegne sig resultatet af Haugaard Jeppesens undersøgelse, hvilket kan anbefales.

Morten Ziethen har i sit bidrag, *Fichtes teori om indbildningskraften – om behovet for den moderne bevidsthedsfilosofis (re)dialektisering*, taget en af de mest komplekse, men efter Kant også mest banebrydende teorier om forholdet mellem selvbevidsthed og indbildningskraft under kyndig behandling. Med inspiration fra Dieter Henrich's artikel 'Fichtes ursprüngliche Einsicht' (1966), der efterhånden har opnået klassikerstatus inden for sit felt, sigter Ziethen lige ind i koglekirtlen på den aktuelle bevidsthedsteoretiske diskurs. Morten Ziethen argumenterer for, at forholdet mellem en absolut, selvfrembringende bevidstheds prærefleksive enhed og dennes nødvendige udspaltning i empiriske selvforhold eller forhold til noget andet, end sig selv, kun kan finde sted via et dialektisk begreb om indbildningskraftens 'svæven'. Så længe man inden for bevidsthedsfilosofien ignorerer dette forhold, så længe forpasser også enhver (moderne) bevidstfilosofi det, som en filosofi om bevidstheden i radikal og interessant forstand har at byde på, når bevidstheden forstås som den selvreferentielle proces, i kraft af hvilken det overhovedet først giver mening at tale om, at noget er til.

I artiklen *Anskuelsens ophævelse i metaforens spil* udfolder Manfred Frank en polyhistorisk *tour de force* igennem de sidste 200 års æstetik-, litteratur- og erkendelsesteori. Udgangspunktet er en kritisk kommentar fra Nietzsche vendt mod æstetikken, som han beskylder for 'anseløshed'. Men hvordan forholder det sig overhovedet med den moderne æstetik, der først og fremmest er en teori om 'det skønnes omfattende rige' (Hegel), snarere end en teori om sanseligheden (*aisthesis*), som man stadig finder spor af hos Kant? Imellem anskuelse og begreb opererer indbildningskraften og det imaginære, som det skønne appellerer til. Så vidt er Kant helt med. Men det er samtidig – utilsigtet – Kants historiske bidrag til metaforteorien, at han foretager sin berømte – og principielle – adskillelse mellem anskuelse og begreb. Dermed bliver anskuelseren frisat, og den finder som sådan hurtigt sin vej ind i den romantisk-moderne poesi. Hermed kommer grænserne for repræsentationernes traditionelle skema i fare. Ansatsen bliver derfor for Frank at tage den udfordring op, der stilles som idéhistorisk novum med romantikernes omkalfatring af anskuelseringen til noget, der pludseligt forekommer uden indre retning mod en idé. Men der er også konsekvenser på begrebssiden. Det virkeligt værende er det, som vi anskuer via sanserne, og begrebet er den funktion, der bringer sandhedsbegrebet i spil, i forhold til det, som vi anskuer. Derfor ligger der en stor udfordring for sandhedsbegrebet i, at Nietzsche og hans følge (Derrida m.fl.) ophæver verdens umiddelbare anskuelighed i begrebsligt formidlede metaforer. Metaforen er sproglig af natur og væsensbestemt som overføring af billedannelser mellem heterogene zoner. Idet sandheden for Nietzsche er afsløret som illusion og en hær af sproglige troper, tenderer metaforen til at blive en autonom størrelse. Nietzsches problematisering af sandhedsbegrebet har siden ført til tesen om subjektets død. Subjektet var bare en fiktion – og dem er der så mange af. Men dette bliver, taget i sin fulde konsekvens, aldeles problematisk. Og Nietzsche er selv den første til at se det. Så på trods af kongeniale udlægninger af pointer hos bl.a. Derrida stiller subjektivitetsteoretikeren Manfred Frank sig ikke tilfreds med neostrukturalismens (som Frank selv har døbt den) ophævelse af anskuelseren i metaforens spil. Hos Frank er der mere på spil end blot og bar fiktion.

Temaafdelingens sidste bidrag bærer titlen *Fantasier i førstefilosofien – Sartre og Husserl om fraværbevidsthed*. Med afsæt i Husserls idéhistoriske kritik af – og aktive opgør med – bevidsthedens naturalisering hos nytidens filosoffer fra John Locke og frem, følger Sune Liisberg Husserls forsøg på en programmatisk restitution af en cartesiansk inspireret førstefilosofi på transcendental-fænomenologisk grundlag. I den forbindelse bliver det fænomen, som Liisberg – først og fremmest inspireret af Sartre – betegner fraværbevidsthed, til et meget nyttigt redskab for programmets kritiske aspekter. Ufarlige fænomener som det

imaginære, fantasi og billedbevidsthed melder sig som nogle af de filosofisk set vigtigste former for fraværsbevidsthed, når argumenterne vil svække talen om en naturalisering af bevidstheden. Men projektet er dødsdømt, hvis ikke det fastholder, at det har sit ophav i selvbevidstheden som erkendelsesgrund for verden. Også det imaginære liv må konstitueres af en faktisk eksisterende selvbevidsthed. Liisberg forsøger slutteligt, under inddragelse af Dieter Henrichs og Manfred Franks forskning, at forbinde den overordnede problemstilling i Sartres *L'imaginaire* med grundtanken i *L'être et le néant*. Forholder det sig mon sådan, at en generel teori om selvbevidstheden forudsætter, at denne bevidsthed nødvendigvis må kunne udfolde et imaginært liv? Hvor langt ind i roden af førstefilosofien rækker det imaginære i bekræftende fald?

I december 2005 blev det på Afdeling for Idéhistorie, med professor Hans-Jørgen Schanz som kaptajn, besluttet at lægge grunden til en ny institution. Den består kort og godt i, at Afdeling for Idéhistorie hvert forår indbyder en internationalt anerkendt idéhistorisk forsker, en filosof, eller en interessant person uden for det akademiske miljø, til at holde årets Johannes Sløk-forelæsning. Tiltaget er naturligvis tænkt som en anerkendelse af idéhistoriefagets akademiske grundlægger i Danmark, og foredragsholderne vil blive opfordret til at tale inden for emneområder, der på den ene eller den anden måde kommunikerer med Sløks i øvrigt brede, idéhistoriske interessefelt.

SLAGMARKs redaktion har i samme anledning besluttet, at den årlige Sløk-forelæsning om muligt skal bringes i det umiddelbart følgende nummer af SLAGMARK, hvilket normalt vil blive sommerudgivelsen. Det er således med stor fornøjelse, at vi som intermezzo i SLAGMARK nr. 46 kan bringe den første 'Sløk-forelæsning' af sin art nogen sinde. Den blev forestået af Tübingen-filosoffen Prof. Dr. Dres. h. c. Manfred Frank, som talte over emnet: *Imod den aprioriske intersubjektivisme. Alternativer inspireret af Sartre*. Endvidere bringer vi en introduktion til Manfred Franks faglige profil, en oversigt over hans bogudgivelser, samt en liste over artikler oversat til dansk/norsk.

SLAGMARK sluttet planen tro af med en række anmeldelser af nyere bogudgivelser af idéhistorisk relevans.

På redaktionens vegne,

Sune Liisberg